

Óda az észhez – In memoriam Vas István

„És Vas Istvánból mi maradt? / Már úgy értem, hogy a művein kívül...
/ Hová és mivé lett az emberi alak? / Amit szerettünk, a szellem
égésterméke, a testi salak?” (Petri György: „Eszmék és tánclemez”)’

Mindenfajta válogatáskötet megszerkesztése szükségképpen kanonizációs aktus. A válogatás gesztusa implikálja az értékelést, a szórást, a beemelést, a döntést arról, mit érdemes megmutatni, mi jusson el a nagyközönséghez. Ezekben az esetekben a kritikus a válogatás szempontjaira, koncepciójára szokott rákérdezni.

Persze a szerkesztő csak a válogatás szempontjai által kijelölt határok közt mozoghat. Fokozottan így van ez egy emlékkönyv esetében. Az emlékkönyvet egy előzetes koncepció (az emlékezés aktusa) szerkeszti, s ez preformálja a szerkesztő válogatását, megköti a kezét. A válogatás kanonizációs igényei is erősebbek és explicitebbek lesznek. (A kánonkutatók legkedvesebb szövegei épp az emlékbeszédek. Az oeuvre a szerző halálának pillanatában lezárul, előttünk áll a maga teljességében, rendezhető, klasszifikálható.) Mivel az emlékezés, a gyász, és a kegyelet szerkeszti helyettünk a könyvet, nemritkán előkerülnek a kultusz alakzatai is. A gyász és a kegyelet nyilván az elhunyt személyére irányul s nem műveire, hisz azok – ez vigasztalásunk – élnek. A kultusz beszédmódjai is a személyiséghez kapcsolódnak, a kultusz valami megfogható, arcot igényel, hogy kötődhessen hozzá. Gondoljunk csak *Chaplin* sétabotjára vagy akár a könyvdedikációkra. (Istenem, bárcsak a birtokomba kerülhetne egy letört karfájú plüssfotel vagy csak egy kallódó létrafok *Mándy Iván* hagyatékából!)

Erre játszik rá recenziónk tárgya, a *Réz Pál* szerkesztette Vas István-émlékkönyv is. A szövegek tekintélyes része már eleve emlékező szándékkal íródott, a Holmi 1992/4-es Vas István-émlékszámába, *Hubay Miklós* először a Magyar Hírlapban publikált írása is amolyan nekrológféle, de a kötet más darabjai is beleíródnak ebbe a paradigmába, az emlékezés felől, a hiány tudatában olvassuk őket. A műfaji értelemben heterogén szövegek (kritikák, levelek *Vastól* és *Vashoz*, esszék, tanulmányok, interjúk, rádiós beszélgetések) a kötet ügyes, kiszámított kompozíciója révén megalkotnak egy nagyon erős személyiséget, felépítenek egy nagy hatalmú narratívát. A történet főhőse egy ellentétei által, azokat dialektikus egységbe szintetizálva, önmagát megalkotó egységes, identikus személyiség. Mindezt – önmaga megalkotását – az ész integráló képessége teszi számára lehetővé. Vagyis épp a kartéziánus egóval van dolgunk. *Roland Barthes* írja egy helyütt: „A klasszikus metafizika számára semmiféle gondot nem okozott a személyiség megosztása. Éppen ellenkezőleg, a két ellentétes fogalomra épülő személyiség úgy működött, akár egy jó paradigma; az egymással szemben álló részek egyetlen értelemnek, az Ember értelmének megalapozásában békéltek meg.” A kötet cím is, Vas egy versének címe, ebbe a diskurzusba íródik bele: „Óda az észhez”. A kötet szövegeiben állandóan előforduló beszédpanelek közt a legsűrűbben visszatérők épp ezért: intellektualitás és személyesség. Ennek az a pikantériája, hogy a versértelmezés egy hagyománya az intellektualitást és az alanyiságot összeegyeztethetetlennek tartja, s Vas költészetének tagadhatatlanul legnagyobb érdeme, hogy érvényteleníti ezt a felfogást.

Noha a kötet szövegei sokat hivatkoznak egymásra, párbeszéd mégsem jöhet létre, mert nincsenek elkülönült beszédpozíciók. Nagyjából mindenki ugyanazt, ugyanazzal a lelkesedéssel mondja. A könyv repetitív, monologikus válik. A kötetben szereplő két írás, amelyek valóban radikálisan más pozícióból beszélnek, nem kapcsolódhat be a dialógusba, egyszerűen mert nem párbeszédképesek. Ha hiszünk *Foucault*nak abban, hogy

a szerzői név betagolja a hozzá tartozó szöveget a diskurzusba, akkor joggal gondolhatjuk, hogy *Lukács György* és *Szigeti József* írásai automatikusan diszkvalifikálódtak volna akkor is, ha bármiben igazuk van. Erről azonban szó sincs. Mivel az említett szerzők nem Vas István szövegeit, hanem csak saját előfeltevéseiket olvasták, beszédük önmagát leplezi le s így csak még inkább megerősítik a többi szerző által megalkotott monolitikus képet. (Úgy sejttem, ez volt a baj általában véve is a rendkívüli képességű – meggyőződésem szerint zseniális – Lukács sokat és joggal kárhozottatott izlésével. A szövegek másságát képtelen volt elismerni, folyvást be akarta rajtuk hajtani saját igényeit.) A két szöveg kívülállását jelzi a kötetben egyedülálló diszkurzivitásuk, saját gondolkodásrendszerükön belüli koherenciájuk. Ez a kötet esszéisztikus írásai között szokatlan.

Egyébként Szigeti írása a kötetben – amúgy teljes joggal – szitokreferencia lesz, a szerkesztő semmit sem bíz a véletlenre, nem hagyja – pedig nem kockáztatna semmit –, hogy a két írás önmagát lehetetlenítse el. Lukács és Szigeti ily módon a kultikus narratíva fontos elemévé válik: azt szemléltetik, hogy a Költőt szűklátókörű kritikussai mennyire nem értették meg. De nézzük meg. De nézzük meg.

A könyv elején levő – nagyon szép – képek és Réz Pál bevezető interjúja után *Sárközi György* Nyugat-beli kritikáját olvashatjuk Vas *‘Őszi rombolás’* című kötetéről. Sárközi ezzel az ominózus mondattal nyit: „Aki ezeket a verseket írta, ember és költő a talpán.” Mindezt egy első kötetes költőről a kor reprezentatív folyóiratában. Ennél szebben nem is kezdődhetne a történet. Vas megírja életrajzában, mennyire fontos volt számára ez a mondat. Mindenesetre a kanonikus igénybejelentést nem lehet nem kihallani belőle. Persze kérdés, hány kritika jelent meg a Nyugatban akkortájt, hasonló retorémákkal. Ez az írás alighanem az alakuló történet számára fontos.

A másik recenzió furcsa módon visszafogott, ez *Németh Lászlóé*. Ez a Vas-nemzedék megítéléséről szóló kritikai diskurzus egyik – korántsem a legjellegzetesebb – darabja a korban. Ebben a diskurzusban épp az a legfontosabb, hogy nemzedéki. A kritika közös nemzedéki jegyek alapján próbálta ezeket a költőket (*Weöres Sándor, Kálnoky László, Radnóti Miklós, Zelk Zoltán, Jékely Zoltán*) leírni, jobbra elmarasztalni, s e nemzedék teoretikusai (például *Sőtér István*) noha tagadták ezen eljárás létjogosultságát, ezt mégis erős nemzedéki öntudat pozíciójából tették. Ahogy Vas mondja: „A kritika csinált belőlünk nemzedéket.” Hozzá lehet tenni, hogy az induló nemzedéket bírálók önmagukra is mint nemzedékre tekintettek, saját nemzedék-élményük megalkotása is e vita egyik tétje volt. (Lásd *Szerb Antal* *‘Könyvek és ifjúság elégiája’* című esszéjét.) Szembetűnő, hogy azok az érvek, amelyek alapján elmarasztalják Vasékat, kissé emlékeztetnek Szigeti érveire. E költők úgymond elfordulása a valóságtól Németh László, a kötetben nem szereplő *Halász Gábor* vagy éppen *Kassák Lajos* érvelésében éppúgy megtalálható, mint Szigetinél, aki erre, az „izolált én” terminusára építi tanulmányát. Mindez azonban Németh kritikájában csak csíráiban érhető tetten. Halász Gábor volt ennek a diskurzustársaságnak a „frontembere”.

Halász és Vas vitája azért lehetett volna érdekes, mert sok mindenben hasonlított egymásra lírafelfogásuk. Így például mindkettejük számára meghatározóan fontos volt *John Donne* és ebből következően *T. S. Eliot*. Vas az elsők közt fordítja verseiket, Halász pedig tanulmányt közöl Donne-ról és sűrűn hivatkozik Eliotra. A harmadik nemzedék szinkron befogadását részletesen tárgyalja Vas a *‘Mért vijjog a saskeselyű’*-ben és *Mikó Krisztina* Halász Gáborról írott monográfiájában.

Különösen figyelemre méltó még *Vajda Miklós* egyébként szórakoztató írása, a *‘Vasnyakkendő’*. A kultuszteremtés leplezetlen igényével lép fel, Vas nyakkendőjét írja szövege kultikus tárggyá, nyakkendőkötési technikáit (ügyetlenségeit) tárgyalva, kimutatóva részint unikális mivoltukat, részint pedig a belőlük kiolvasható transzcendentális jelentést, magasabb etikai értéktartalmat: „A Vasnyakkendő magányos jelenség, a kö-

nyörtelen őszinteség nyakba vett jelképe. Vajha divat válnék belőle.” (Vö.: Chaplin sétabotja stb.)

Vas értekező prózájáról mindössze egy másfél oldalas ismertetést olvashatunk Rónay György tollából. Feltehetően azért, mert átfogó tanulmány nem állt a szerkesztő rendelkezésre. Pedig tudjuk, hogy ez a korpusz meglehetősen nagy kiterjedésű, még ha sok alkalmi írást, publicisztika jellegű szöveget is tartalmaz. Bizonytalán érdemes lenne újraolvasni. A kötet majdnem egy egész fejezetet szentel Vas önéletrírásának. Ebben érzük tetten narratívánk forrását. A könyvet ugyanis minden értelmezője egy személyiség leírásaként olvassa, aki múltját feltárva és megértve immár teljes áttetszőségében áll előttünk, ő Vas István, a Költő. Az értelmezők tipikus eljárása, hogy a regény útmutatásai felől olvassák a lírát, amely – szerintük – szintén megfejthető, minthogy megkapta hozzá Vastól a kulcsot. Ezt a nem teljesen indokolatlan, ámde kissé naiv eljárást követve (a lírai és prózai szövegek természetesen olvassák egymást, csak nem olyan szimpla módon, hogy az elbeszélő verseire vonatkoztatott filozofémáit közvetlenül elfogadjuk, ráhúzzuk a versekre. Ugyanilyen joggal olvashatnánk a líra felől a memoárköteteket, noha a versekben nincsenek utalások az önéletrajzra.) elsikkad – s ez a nagyobb baj – a memoároknak az elemzése, csak referenciális vonatkozhatóságuk az olvasás tétje. Pedig érdekes dolgok derülhetnének ki. Csak egyet említek, amit már Rónay György és *Kőszeg Ferenc* is észrevett, ám nem tulajdonítottak neki kellő jelentőséget: hogy tudniillik a lapszéli jegyzetek felülírják a szöveget, melynek szélére kikerülnek. Olvassák és kommentálják. Van tehát egy másik elbeszélő a szövegben, aki kontrollálja, parafrázálja, karikírozza a szöveget és létrehoz egy másik történetet. Hasonlóan a magyar klasszikus modernség másik reprezentatív regényéhez, az „Iskola a határon”-hoz. Úgy hiszem, végső fokon Vas művének a folyton átrendeződő hagyományban való stabil jelenlétét veszélyezteti, ha lerögzítjük e különben szimpatikus, modernista olvasatnál, mely a személyiség bármilyen egyébvel való összemérhetetlenségét hangsúlyozza.

Vas mindkét elbeszélőjét egyformán Vas Istvánnak hívják. Ennyiben radikálisabb ez a szöveg, amely ezzel a megoldással megkérdőjelezi az együgyűnazonként hozzáférhető történet, A történet lehetőségét, csakúgy, mint elbeszélője önazonosságát.

Mindazonáltal alighanem túl szigorú voltam. Ez a könyv nagyszerű olvasmány. A történet, amit elmond, vagy bánom én, megalkot, szép. Olvasása közben mi is részesülhetünk a „korral” szemben haladás pátozából. Ezenkívül, ezzel együtt vagy ettől függetlenül nagyon élveztem még *Szántó Piroška* utánozhatatlanul egyéni bájjal megírt visszaemlékezéseit, *Orbán Ottó*, *Petri György* és *Várady Szabolcs* versét, *Tandori Dezső*nek a Vas-versek tematikus és versformai dialógushálózatát feltérképező írását, *Fodor Géza* káprázatos, a kötetben közölt értekezések közül messze kiemelkedő tanulmányát. Elegáns elemzés és visszafogott vallomás egyszerre. Egy kis fordításelmélet, csöppnyi versinterpretáció meg Velence, kamaszszerelem, „Utazás és holdvilág.” Intellektualitás és személyesség. Nem zárják ki egymást. Aztán az ember leveheti a polcra a „Hét Tenger Éneké”-t (Vas fordításkötete) meg az összegyűjtött verseket. Szóval Szerb Antallal kérlek, kedves olvasó, hogy ha nekem, rigorózus kritikusként nem sikerült is mindig, legalább te légy régimódi, szervezz magadnak egy csendes estét, ülj le barátod/barátnőd mellé a kanapéra, és olvasd el ezt a könyvet. Tapasztald meg milyen nagyszerű érzés, csak egy este időtartamára, „Végig kimaradni e korból”.

RÉZ PÁL szerk.: *Óda az észhez. In memoriam Vas István.* Nap Kiadó, Bp. 1999.

Vári György